

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
εκένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Π.3.2.5 Πιλοτική εφαρμογή και αξιολόγηση αντιπροσωπευτικού αριθμού σεναρίων από κάθε τύπο σε διαφοροποιημένες εκπαιδευτικές συνθήκες πραγματικής τάξης

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Γ΄ Γυμνασίου

Θεματική ενότητα:

Άτομο και κοινωνία

Τίτλος:

«Στη δίνη των λαβυρίνθων της ιστορίας: το όραμα συνεχίζεται»

Συγγραφή: ΜΑΡΙΑ ΤΟΛΥΜΕΝΟΥ

Εφαρμογή: ΜΕΛΠΑ ΜΑΥΡΙΔΗ

ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Θεσσαλονίκη 2015

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΡΓΟΥ

ΠΡΑΞΗ: «Δημιουργία πρωτότυπης μεθοδολογίας εκπαιδευτικών σεναρίων βασισμένων σε ΤΠΕ και δημιουργία εκπαιδευτικών σεναρίων για τα μαθήματα της Ελληνικής Γλώσσας στην Α/βάθμια και Β/βάθμια εκπαίδευση» MIS 296579 (κωδ. 5.175), - ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΠΡΑΞΗ, στους άξονες προτεραιότητας 1-2-3 του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», η οποία συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και εθνικούς πόρους.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: Ι.Ν. ΚΑΖΑΖΗΣ

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ: Π.3.2.5. Πιλοτική εφαρμογή και αξιολόγηση αντιπροσωπευτικού αριθμού σεναρίων από κάθε τύπο σε διαφοροποιημένες εκπαιδευτικές συνθήκες πραγματικής τάξης.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΠΑΡΑΔΟΤΕΟΥ: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ

Υπεύθυνος υπο-ομάδας εργασίας λογοτεχνίας: Βασίλης Βασιλειάδης

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

<http://www.greeklanguage.gr>

Καραμαούνα 1 – Πλατεία Σκρα Τ.Κ. 55 132 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2310 459101 , Φαξ: 2310 459107, e-mail: centre@komvos.edu.gr

Α. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Τίτλος

Στη δίνη των λαβυρίνθων της ιστορίας: το όραμα συνεχίζεται.

Εφαρμογή σεναρίου

Μέλπα Μαυριδή

Δημιουργία σεναρίου

Μαρία Τολυμένου

Διδακτικό αντικείμενο

Νεοελληνική λογοτεχνία

Τάξη

Γ΄ Γυμνασίου

Σχολική μονάδα

7^ο Γυμνάσιο Ρόδου

Χρονολογία

Από 13-3-2015 έως 22-4-2015.

Διδακτική/θεματική ενότητα

Άτομο και κοινωνία

Διαθεματικό

Όχι

Χρονική διάρκεια

10 ώρες

Χώρος

Ι. Φυσικός χώρος:

Εντός σχολείου: αίθουσα διδασκαλίας με σύστημα προβολής, εργαστήριο πληροφορικής.

II. Εικονικός χώρος: Wiki.

Προϋποθέσεις υλοποίησης για δάσκαλο και μαθητή

- Οι μαθητές είχαν εξασκηθεί από την αρχή της χρονιάς στο ηλεκτρονικό περιβάλλον Wiki, στο οποίο αναρτούσαν τις εργασίες τους, τα σχόλια και την αξιολόγηση για τις εργασίες των συμμαθητών τους.
- Το σενάριο εφαρμόστηκε μετά τη διδασκαλία των ενοτήτων 31-39 του [διδακτικού εγχειριδίου](#) της Ιστορίας.
- Οι μαθητές είχαν μια μικρή εξοικείωση με το δικτυακό πρόγραμμα δημιουργίας χρονογραμμής [dipity](#) και ένα τουλάχιστον μέλος από κάθε ομάδα είχε κάνει εγγραφή.
- Μία ομάδα μαθητών είχε μεγάλη εξοικείωση με το λογισμικό δημιουργίας βίντεο Movie Maker.
- Το μάθημα της Λογοτεχνίας γινόταν σε συνεχόμενα δίωρα και το εργαστήριο πληροφορικής ήταν διαθέσιμο τις ώρες αυτές, γεγονός που είχε διευθετηθεί από την αρχή της χρονιάς με τον υπεύθυνο του ωρολογίου προγράμματος. Το εισαγωγικό δίωρο και η παρουσίαση των εργασιών των ομάδων στο τέλος έγιναν στην αίθουσα διδασκαλίας, η οποία διέθετε σύστημα προβολής και διαδραστικό πίνακα.

Εφαρμογή στην τάξη

Το συγκεκριμένο σενάριο εφαρμόστηκε στην τάξη.

Το σενάριο στηρίζεται

Μαρία Τολυμένου, Στη δίνη των λαβυρίνθων της ιστορίας: το όραμα συνεχίζεται, Νεοελληνική Λογοτεχνία Γ΄ Γυμνασίου, 2013.

Το σενάριο αντλεί

—

Β. ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ / ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν σενάριο πραγματεύεται την επίδραση της ιστορικής πραγματικότητας στη διαμόρφωση της ταυτότητας, της πορείας του ανθρώπου. Η διερεύνηση του θέματος αυτού έγινε μέσα από ένα λογοτεχνικό κείμενο της Ρέας Γαλανάκη, *Ο αιώνας των λαβυρίνθων*, με θεματικό άξονα την ιστορική διάσταση της ανθρώπινης περιπέτειας.

Οι μαθητές αρχικά παρακολούθησαν τη [συνέντευξη](#) που πήραν μαθητές του σχολείου μας, στο πλαίσιο του μαθήματος της Τοπικής Ιστορίας, από δυο ανθρώπους που έζησαν ως παιδιά τα τελευταία χρόνια της Ιταλοκρατίας στη Ρόδο και την επίδραση που είχε η ιστορική πραγματικότητα στις επιλογές τους. Την ίδια επίδραση διερεύνησαν και μέσα από την προσέγγιση του ήρωα της Ρέας Γαλανάκη για το χρονικό διάστημα της συμμετοχής του στον Πρώτο Παγκόσμιο και τον Μικρασιατικό Πόλεμο. Τέλος, οι μαθητές προσέγγισαν τη σχέση συλλογικής και ατομικής εμπειρίας στις οικογένειές τους μέσα από συνεντεύξεις που πήραν από ενήλικα μέλη και ανέπτυξαν τον προβληματισμό τους μέσα από συζήτηση σχετικά με την επίδραση που πιστεύουν ότι θα έχουν ιστορικά γεγονότα, που έχουν ζήσει και ζουν, στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους και στις επιλογές που κάνουν και θα κάνουν μελλοντικά.

Γ. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύλληψη και θεωρητικό πλαίσιο

Οι επιλογές που έγιναν στο σενάριο ως προς το συγκεκριμένο λογοτεχνικό έργο και τις δραστηριότητες σχετίζονται άμεσα, αφενός, με τις δυσκολίες και τις αβεβαιότητες που βιώνει η ελληνική κοινωνία και φυσικά οι μαθητές μας και αφετέρου, με την ανάγκη και προσπάθεια αναζήτησης απαντήσεων. Το έργο της Ρέας Γαλανάκη *Ο αιώνας των λαβυρίνθων* προσφέρεται για τέτοιου είδους αναζητήσεις, γιατί ένας από τους στόχους του είναι και η αναζήτηση της ταυτότητας του ήρωα. Η Γαλανάκη στρέφεται στα ιστορικά γεγονότα που έζησαν οι ήρωές της και στοχάζεται γύρω από

αυτά μέσα από μία επινοημένη αφήγηση, αναζητώντας τις αιτίες που τους οδήγησαν σε συγκεκριμένες αντιλήψεις και επιλογές.

Με το σενάριο προσπαθήσαμε να δείξουμε στους μαθητές ότι επικεντρωνόμαστε στο παρελθόν –ο ήρωας στις αναμνήσεις του, η συγγραφέας στην ιστορία του τόπου της, εμείς, οι αναγνώστες, στην πορεία της οικογένειάς μας–, για να κατανοήσουμε πώς και γιατί φτάσαμε στο συγκεκριμένο παρόν. Στόχος του σεναρίου ήταν να οδηγήσει τους μαθητές στη συνειδητοποίηση ότι η ταυτότητα που διαμορφώνουμε είναι απόρροια της ιστορικής και πολιτισμικής μας εμπειρίας, της οποίας η προσέγγιση και η ερμηνεία θα μας καταστήσει συνειδητοποιημένα και δρώντα υποκείμενα.

Δ. ΣΚΕΠΤΙΚΟ-ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΤΟΥΣ

Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες, πεποιθήσεις, πρότυπα, στάσεις ζωής

Με τη διδασκαλία του σεναρίου επιδιώχθηκε οι μαθητές και οι μαθήτριες:

- να κατανοήσουν την αλληλεπίδραση που υπάρχει ανάμεσα στις ζωές των ανθρώπων, τις επιλογές που κάνουν και τις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες¹,
- να συνειδητοποιήσουν ότι οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν διαφορετικά τα ιστορικά γεγονότα, ανάλογα με τα βιώματα και τις επιδιώξεις τους²,
- να αντιληφθούν ότι η γνώση της Ιστορίας μάς καθιστά ενήμερους πολίτες με τεκμηριωμένη άποψη για όσα συμβαίνουν γύρω μας.

¹ Τα γεγονότα του πολέμου είχαν καταλυτική επίδραση στη ζωή των ηρώων μας.

² Στο κείμενό μας ο Αντρέας και η Ανζέλ έχουν διαφορετική άποψη για τον πόλεμο.

Γνώσεις για τη γλώσσα/λογοτεχνία

Με τη διδασκαλία του σεναρίου επιδιώχθηκε οι μαθητές και οι μαθήτριες:

- να αντιληφθούν ότι μέρος του υλικού της «ιστορίας» του λογοτεχνικού έργου αποτελεί μέρος της «πραγματικής» ιστορικής αφήγησης της περιόδου, επαναδιατυπώνεται όμως μέσα από το πρίσμα της αισθητικής παρέμβασης και της νοηματοδότησης που του δίνει η συγγραφέας,
- να κατανοήσουν τους διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης του ίδιου θέματος μέσα από τον λογοτεχνικό και τον ιστορικό λόγο,
- να παρατηρήσουν ότι ο αφηγηματικός χρόνος στη λογοτεχνία δεν είναι γραμμικός (πλήθος αναδρομικών αφηγήσεων), σε αντίθεση με την ιστορική αφήγηση στο σχολικό βιβλίο της Ιστορίας³.

Γραμματισμοί

Με τη διδασκαλία του σεναρίου επιδιώχθηκε οι μαθητές και οι μαθήτριες:

- να κατανοήσουν, με τη βοήθεια της χρονογραμμής που θα δημιουργήσουν, τη “διασταύρωση” και την αλληλεπίδραση της ιστορικής εξέλιξης και της πορείας της ζωής των ηρώων,
- να δημιουργήσουν κειμενικά είδη (προσωπικό ημερολόγιο, συνέντευξη) αποδίδοντας κατάλληλα το ύφος και το επικοινωνιακό τους πλαίσιο,
- να καλλιεργήσουν την ενσυναίσθηση με την υιοθέτηση του ρόλου του δημοσιογράφου καθώς και με τη συγγραφή του προσωπικού ημερολογίου του ήρωα,
- να εργαστούν στο συνεργατικό περιβάλλον του Wiki, ώστε να δημιουργήσουν ομαδικά και να εκμεταλλευτούν τη δυνατότητα για ασύγχρονη επικοινωνία του περιβάλλοντος αυτού.

³ Στη Γαλανάκη η ροή της αφήγησης οδηγείται από τις αναμνήσεις, τις αισθήσεις, τους υπαινιγμούς.

Διδακτικές πρακτικές

Στο μεγαλύτερο μέρος του σεναρίου επιλέχθηκε η εργασία σε ομάδες με κοινά Φύλλα εργασίας. Υπήρχαν και ατομικές εργασίες για το σπίτι και έτσι κάθε μαθητής εργάστηκε και σε χρόνο που επέλεξε ο ίδιος.

Οι εργασίες των μαθητών έγιναν στο Wiki, καθώς ως συνεργατικό περιβάλλον μπορεί να βοηθήσει στη συνεργασία, την ανταλλαγή απόψεων και στον σχολιασμό.

Ε. ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ

Αφετηρία

Στο σενάριο επιλέχθηκε η ενασχόληση των μαθητών με ένα κείμενο που θα έδινε στους μαθητές το ερέθισμα να αναρωτηθούν για τον παράγοντα των ιστορικών εξελίξεων που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητάς μας. Επιπλέον, η συγκεκριμένη ιστορική περίοδος στην οποία αναφέρεται το κείμενο θεωρείται από αυτές που κινούν το ενδιαφέρον των μαθητών (Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, διαμόρφωση συνόρων της χώρας, Μικρασιατική Εκστρατεία) και συμπίπτει με το περιεχόμενο του μαθήματος της Ιστορίας.

Σύνδεση με τα ισχύοντα στο σχολείο

Το σενάριο εντάσσεται στη θεματική ενότητα της Γ΄ Γυμνασίου «Άτομο και κοινωνία» σύμφωνα με το [Νέο Πιλοτικό Πρόγραμμα Σπουδών](#). Μπορεί όμως να αποτελέσει πρόταση διδασκαλίας και με το [ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών](#), για την ενότητα «Μεταπολεμική και σύγχρονη λογοτεχνία».

Αξιοποίηση των ΤΠΕ

Το σενάριο βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στη χρήση του Wiki, καθώς εκεί αναρτήθηκε και διαμοιράστηκε το υλικό και οι ομάδες είχαν τον χώρο τους, στον οποίο μπορούσαν να συγκεντρώνουν το υλικό τους και να συνεργάζονται για τη σύνταξη των εργασιών τους. Επίσης, στον χώρο αυτό αξιοποιήθηκαν και οι

δυνατότητες του επεξεργαστή κειμένου, που προσφέρει το λογισμικό, προκειμένου να αντιληφθούν οι μαθητές τα διαφορετικά επίπεδα χρόνου του αποσπάσματος, να συντάξουν το ημερολόγιο και να καταγράψουν τις μαρτυρίες.

Όλη τη Β΄ φάση διέτρεξε η δημιουργία μιας ηλεκτρονικής χρονογραμμής⁴, στην οποία οι μαθητές τοποθέτησαν τα ιστορικά γεγονότα και τα γεγονότα της ζωής του ήρωα. Η ταυτόχρονη παρουσίασή τους διευκόλυνε την εξαγωγή συμπερασμάτων για την αλληλεπίδραση της ιστορικής πραγματικότητας και της ζωής του ήρωα.

Κείμενα

Λογοτεχνικά κείμενα εκτός σχολικών εγχειριδίων

Ρέα Γαλανάκη, *Ο αιώνας των λαβυρίνθων*, 133-138, 139-141, 157-159. Αθήνα: Καστανιώτης, 2002.

Υποστηρικτικό/εκπαιδευτικό υλικό

Βίντεο

Δυο πρόσωπα, μια αλήθεια (μαρτυρίες για την Ιταλοκρατία στη Ρόδο, καταγραφή μαθητών του 7^{ου} Γυμνασίου Ρόδου, [α΄ μέρος](#), [β΄ μέρος](#), [γ΄ μέρος](#) και [δ΄ μέρος](#))

Ιστοσελίδες

<http://www.dipity.com/>

Διδακτική πορεία / στάδια / φάσεις

Α΄ Φάση (2 ώρες)

1^η και 2^η ώρα

Οι μαθητές βρίσκονταν στην τάξη τους (η οποία διέθετε διαδραστικό πίνακα) και ήταν ήδη από προηγούμενες δραστηριότητες οργανωμένοι σε ομάδες. Ήταν, επίσης, πλήρως εξοικειωμένοι με τη λειτουργία του Wiki από προηγούμενο σενάριο που είχε εφαρμοστεί τα προηγούμενα τρίμηνα.

⁴ Επιλέχθηκε εδώ το [dipity](#), επειδή το [timerime](#) του αρχικού σεναρίου δεν διατίθεται πια δωρεάν.

Στην αρχή μοιράστηκε σε έντυπη μορφή το [1^ο Φύλλο Εργασίας](#) και τα παιδιά ενημερώθηκαν για το θέμα του σεναρίου που επρόκειτο να εφαρμοστεί και για τον προβληματισμό που θα αναπτυσσόταν γύρω από την επίδραση που ασκεί η κοινωνική πραγματικότητα στις επιλογές του καθενός. Επειδή στην τάξη φοιτούν αρκετοί μαθητές των οποίων οι γονείς είναι μετανάστες στην Ελλάδα ή η μητέρα τους είναι αλλοδαπή, ενδιαφέρθηκαν για το θέμα και θέλησαν αρχικά να πουν λίγα πράγματα για το πώς βρέθηκαν οι γονείς τους στη Ρόδο και να καταθέσουν μικρά κομμάτια από τις οικογενειακές τους ιστορίες. Η συζήτηση περιστράφηκε, όπως ήταν αναμενόμενο, και γύρω από την κρίση και τις συνέπειες που έχει στη ζωή όλων μας, καθώς μάλιστα ήταν νωπή και η ανάμνηση της αναχώρησης, στην αρχή του δευτέρου τριμήνου, μιας συμμαθήτριάς τους, της οποίας η οικογένεια έφυγε στο εξωτερικό για δουλειά. Οι μαθητές ενημερώθηκαν για τις φάσεις της εργασίας τους, για το κείμενο που θα διάβαζαν και για την τελική τους εργασία, τη διερεύνηση δηλαδή της επίδρασης που είχε η ιστορική-κοινωνική πραγματικότητα στη ζωή των μελών της οικογένειάς τους, η οποία θα φαινόταν μέσα από μια συνέντευξη που θα έπρεπε να πάρουν από κάποιο μέλος της.

Στη συνέχεια, για να προχωρήσουμε τον προβληματισμό μας, αλλά και για να γνωρίσουν οι μαθητές το τυπικό μιας συνέντευξης και να εντοπίσουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινούνταν, προβλήθηκαν αποσπάσματα ([α΄ μέρος](#), [β΄ μέρος](#), [γ΄ μέρος](#) και [δ΄ μέρος](#)) από μία συνέντευξη που είχαν πάρει μαθητές του σχολείου μας, για τη σχολική γιορτή της Ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου προ διαίτας, από δύο συμπολίτες μας, έναν άνδρα και μια γυναίκα, οι οποίοι είχαν ζήσει, ως παιδιά, τα τελευταία χρόνια της Ιταλοκρατίας στη Ρόδο. Η συνέντευξη είχε αναρτηθεί και στο Wiki, στη σελίδα «Το υλικό μας», στην οποία υπήρχαν και τα Φύλλα Εργασίας, για να μπορούν οι μαθητές, εάν ήθελαν, να την παρακολουθήσουν ολόκληρη από το σπίτι τους. Η επιλογή του συγκεκριμένου ντοκουμέντου έγινε αφενός για να παρακινηθούν και οι ίδιοι να λειτουργήσουν ως ερευνητές, κατά την τελευταία φάση του σεναρίου,

και αφετέρου διότι συνδεόταν με την πολύ πρόσφατη ιστορία του τόπου τους, για την οποία αρκετοί είχαν ακούσει αφηγήσεις από παππούδες και γιαγιάδες.

Μετά το τέλος της προβολής, ζητήθηκε από τους μαθητές να συζητήσουν λίγο στην ομάδα τους τι τους έκανε μεγαλύτερη εντύπωση και να το καταγράψουν σε ένα σύντομο κείμενο στο τετράδιο. Στόχος εδώ ήταν να αντιληφθούν τη σημασία της ζωής των “αφανών” αλλά δρώντων υποκειμένων στην εξέλιξη μιας κοινωνίας. Στη συνέχεια, κατέθεσαν στην ολομέλεια τα κείμενά τους, μέσα από τα οποία αναδείχθηκαν τα σημεία που τους εντυπωσίασαν, όπως π.χ. ότι οι άνθρωποι αυτοί υποχρεώθηκαν να μάθουν την ιταλική γλώσσα στο δημοτικό, ότι η απαγόρευση της διδασκαλίας της ελληνικής από ένα σημείο και μετά ώθησε πολλούς γονείς να πάρουν τα παιδιά τους από τα σχολεία, να σταματήσουν τη μόρφωσή τους, να τα απομακρύνουν από όποιες φιλοδοξίες είχαν για ανώτερες σπουδές και να τα σπρώξουν στη βιοπάλη. Ακόμη, τους εντυπωσίασε το γεγονός ότι πολλοί Δωδεκανήσιοι εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την ιδιαίτερη πατρίδα τους για τα εθνικά τους φρονήματα και να αναζητήσουν καταφύγιο στην Ελλάδα ή στην Αίγυπτο, για να αποφύγουν τις διώξεις και τέλος, ότι οι άνθρωποι αυτοί, αν και έχουν περάσει τόσες δεκαετίες από τότε, συγκινούνται και δακρύζουν, όταν θυμούνται την έπαρση της ελληνικής σημαίας στην Ενσωμάτωση.

Στο τέλος του δώρου έγινε από τη διδάσκουσα μια μικρή προφορική παρουσίαση του βιβλίου της Ρέας Γαλανάκη, τρία αντίτυπα του οποίου πήραν οι μαθητές για να τα ξεφυλλίσουν, να δουν το οπισθόφυλλο και να επιλύσουν τυχόν απορίες και ερωτήματα για την υπόθεση του έργου. Ως ατομική εργασία για το σπίτι δόθηκε στους μαθητές η ανάγνωση ενός [αποσπάσματος](#) του έργου, το οποίο υπήρχε αναρτημένο στο Wiki.

Β΄ Φάση (4 ώρες)

3^η και 4^η ώρα

Την πρώτη από τις δύο ώρες οι μαθητές βρίσκονταν στην τάξη στις ομάδες τους και όχι στο εργαστήριο, όπως προβλεπόταν στο αρχικό σενάριο, διότι η διδάσκουσα διαπίστωσε ότι το κείμενο είχε διαβαστεί από ελάχιστους. Επειδή ήταν υποψιασμένη ως προς αυτό, είχε προνοήσει να το έχει σε φωτοτυπίες και το μοίρασε στους μαθητές για να γίνει η ανάγνωση στην τάξη. Έδωσε, επίσης, τυπωμένο το [2^ο Φύλλο Εργασίας](#) για να ρίξουν μια ματιά και να είναι προετοιμασμένοι για τις εργασίες που θα καλούνταν να κάνουν μετά την ανάγνωση. Επέστησε την προσοχή των μαθητών στα διαφορετικά χρονικά επίπεδα αφήγησης και τους προέτρεψε να κρατούν σημειώσεις στα κείμενα, ώστε να είναι σε θέση μετά να ξετυλίξουν το δαιδαλώδες νήμα της αφήγησης. Μετά την ανάγνωση επιλύθηκαν κάποιες απορίες των μαθητών και έγινε μια μικρή συζήτηση για τον ήρωα και τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου.

Την επόμενη ώρα, οι μαθητές βρίσκονταν στο εργαστήριο πληροφορικής. Στο ηλεκτρονικό κείμενο που ήταν αναρτημένο στον φάκελο της ομάδας τους στο Wiki επεσήμαναν τους χρονικούς προσδιορισμούς με διαφορετικού χρώματος γραμματοσειρές και υπογράμμιση, προκειμένου να συνειδητοποιήσουν τα δύο διαφορετικά χρονικά επίπεδα αφήγησης και να διακρίνουν το παρόν του ήρωα, το χρονικό σημείο από το οποίο ξεκινά η αναπόλησή του και το παρελθόν του, είκοσι χρόνια πριν. Η εργασία αυτή έγινε σχετικά γρήγορα, αφού είχε προηγηθεί η ανάγνωση και η πρώτη επαφή και συζήτηση την προηγούμενη ώρα στην τάξη⁵.

Στη συνέχεια, οι μαθητές προχώρησαν στη δημιουργία της χρονογραμμής στην οποία έβαλαν σε χρονολογική σειρά τόσο τα γεγονότα της ζωής του ήρωα από την εποχή του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και της Μικρασιατικής Εκστρατείας, όσο και τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου, για να αντιληφθούν τον τρόπο με τον οποίο

⁵ Βλ. στον Φάκελο Τεκμηρίων το αρχείο to_keimeno.

αυτά επηρέασαν τις προσωπικές επιλογές του ήρωα, ώστε να προβληματιστούν για την αλληλεπίδραση συλλογικής και ατομικής εμπειρίας.

Στο τέλος της ώρας οι ομάδες παρουσίασαν τις χρονογραμμές τους στην ολομέλεια και παρατηρήθηκε ότι σχεδόν όλοι είχαν περισσότερα γεγονότα από την προσωπική ιστορία του ήρωα και λιγότερα από την ιστορία του τόπου, καθώς η ηλικία των μαθητών φαίνεται πως ευνοεί ταυτίσεις και συγκινήσεις από τα προσωπικά ανθρώπινα δράματα⁶. Για το σπίτι κάποιοι μαθητές ανέλαβαν να αναρτήσουν τις χρονογραμμές στο Wiki. Η ιδέα του αρχικού σεναρίου για συγγραφή άρθρου στο σπίτι από τους μαθητές, στο οποίο θα προσπαθούσαν να αποτυπώσουν την εικόνα της πόλης στο διάστημα 1918-19, εγκαταλείφθηκε από τη διδάσκουσα για δυο λόγους: πρώτον, διότι το κειμενικό είδος του άρθρου δεν έχει διδαχθεί ακόμα στη Γ' Γυμνασίου και δεύτερον, είχε ήδη διαπιστωθεί η απροθυμία για εργασία στο σπίτι (και με τη δικαιολογία ότι δεν διέθεταν όλοι οι μαθητές σύνδεση στο διαδίκτυο στα σπίτια τους). Εξάλλου, η ανάγνωση στην τάξη ολόκληρου του κειμένου ήδη είχε καθυστερήσει την εξέλιξη του σεναρίου σε μια περίοδο που το διδακτικό έτος πλησίαζε στο τέλος του και ο χρόνος ήταν πολύ πιεστικός.

5^η και 6^η ώρα

Η πίεση του χρόνου ήταν αυτή που οδήγησε τη διδάσκουσα και στη συγχώνευση του 3^{ου} και 4^{ου} Φύλλου Εργασίας του αρχικού σεναρίου. Βέβαια, το πρωινό δίωρο, κατά το οποίο θα γινόταν η εκπόνηση του 3^{ου} Φύλλου Εργασίας, μας επεφύλασσε μια δυσάρεστη έκπληξη, καθώς η ανοιξιάτικη ξαφνική νεροποντή είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή του ηλεκτρικού ρεύματος της περιοχής μας. Καθώς, λοιπόν, ο χρόνος πίεζε και δεν υπήρχε καιρός για αναβολές, οι μαθητές παρέμειναν στην τάξη και δούλεψαν το 3^ο Φύλλο Εργασίας, που τους διανεμήθηκε έντυπο (πάντα πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι για το χειρότερο στο ελληνικό σχολείο...). Κατά ευτυχή συγκυρία

⁶ Βλ. στον Φάκελο Τεκμηρίων το αρχείο *chronogrammi*.

είχαν μαζί τους το βιβλίο της Ιστορίας στο οποίο μπορούσαν να ανατρέξουν για να βοηθηθούν.

Στο [3^ο Φύλλο Εργασίας](#) οι μαθητές έπρεπε να εντοπίσουν την επίδραση του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου στους δύο βασικούς ήρωες του αποσπάσματος. Αρχικά, συμπλήρωσαν τα δύο σχήματα, προκειμένου να αποσαφηνιστεί η στάση τους για τον πόλεμο και η μεταξύ τους διαφοροποίηση που οφειλόταν στη γνώση των δεινών του πολέμου από τη μεριά της Ανζέλ και στην άγνοια εκ μέρους του Αντρέα. Στη συνέχεια, συμπλήρωσαν το ίδιο σχήμα για τον Αντρέα, μετά τη συμμετοχή στον πόλεμο και την αιχμαλωσία του, και ανίχνευσαν την αλλαγή στις ιδέες του. Οι απαντήσεις των ομάδων καταγράφηκαν στο χαρτί και οι μαθητές, ευρηματικοί πάντα, αποφάσισαν να τις φωτογραφίσουν με τα κινητά τους και στο σπίτι κάποιος από την ομάδα θα τις ανέβαζε στο Wiki. Στην παρουσίαση των απαντήσεών τους στην ολομέλεια τόνισαν την αλλαγή των απόψεων του Αντρέα ως αποτέλεσμα των περιπετειών του στον πόλεμο αλλά και της τραγωδίας που βίωσε ολόκληρος ο ελληνισμός.⁷

Για το επόμενο μάθημα (μεσολαβούσαν οι διακοπές του Πάσχα) οι μαθητές θα έπρεπε να δουλέψουν λίγο παραπάνω. Είχαν, αφενός, να προχωρήσουν σε έναν απολογισμό, με μορφή προσωπικού ημερολογίου του ήρωα –ομαδική εργασία κατά την οποία κάθε μέλος της ομάδας θα συμπλήρωνε τα γραφόμενα του άλλου στο Wiki. Αφετέρου, θα έπρεπε να πάρουν συνέντευξη από έναν ηλικιωμένο συγγενή για τη ζωή της οικογένειάς τους, με την οποία θα διερευνούσαν πώς οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις επηρέασαν τις επιλογές τους και καθόρισαν τη ζωή τους.

⁷ Βλ. στον ό.π. τα αρχεία om3_1919, om4_1919, om5_1919 και om4_1924.

Γ' Φάση (4 ώρες)

7^η και 8^η ώρα

Οι μαθητές βρίσκονταν στο εργαστήριο πληροφορικής για να επεξεργαστούν το υλικό που συγκέντρωσαν. Έκαναν δηλαδή τις τελικές διορθώσεις τους στο ημερολόγιο του Αντρέα και το παρουσίασαν στην ολομέλεια. Πάλι το προσωπικό δράμα του Αντρέα (η απώλεια της Ανζέλ) ήταν αυτό που τους συγκίνησε περισσότερο⁸.

Έπειτα, προχώρησαν στην επεξεργασία των συνεντεύξεων που είχαν πάρει. Οι περισσότερες ομάδες είχαν καταγράψει στα κινητά τους αφηγήσεις τις οποίες μετέτρεψαν σε γραπτές αφηγήσεις σε πρώτο πρόσωπο στο Wiki⁹.

Μία ομάδα όμως, η οποία μετείχε σε ένα πρόγραμμα Comenius και επρόκειτο να ταξιδέψει στην Τσεχία την επόμενη εβδομάδα μαζί με τη διδάσκουσα και να παρουσιάσει τις συνέπειες της πτώσης του Τείχους του Βερολίνου στην Ελλάδα, είχε υλικό από συνέντευξη μιας μετανάστριας από τη Βουλγαρία, στην οποία καταγράφονταν οι συνέπειες στη ζωή της από το σημαντικό αυτό ιστορικό γεγονός. Το υλικό αυτό το επεξεργάστηκαν για να δημιουργήσουν ένα βίντεο μικρής διάρκειας, στο οποίο εκτός από τη συνέντευξη κατέγραψαν επιγραμματικά τις γενικότερες συνέπειες του γεγονότος αλλά και τους προβληματισμούς τους και την ανησυχία τους για το σήμερα. Αξίζει να δει κανείς σε αυτό, στο τέλος (από το 8.32' κ.εξ.), πώς τα παιδιά συνέδεσαν την πτώση του Τείχους με το θέμα των περιορισμών και των συνόρων γενικά, με τον σεβασμό της ανθρώπινης ελευθερίας και αξιοπρέπειας αλλά και με την άφιξη παράνομων μεταναστών τις προηγούμενες μέρες στο νησί, με τραγικό απολογισμό τον πνιγμό κάποιων από αυτούς, σε κεντρική παραλία της πόλης ([βίντεο](#)).

⁸ Βλ. ό.π. τα αρχεία [imerologio_1](#) και [imerologio_2](#).

⁹ Βλ. ό.π. τα [martyria_1](#) και [martyria_2](#).

9^η και 10^η ώρα

Οι δύο αυτές ώρες αφιερώθηκαν καταρχάς στην παρουσίαση στην ολομέλεια των τελικών τους εργασιών. Στη συνέχεια, ακολούθησε συζήτηση γύρω από τις συνέπειες που πιστεύουν ότι θα έχουν οι σημερινές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες για τις δικές τους επιλογές και τον τρόπο με τον οποίο αυτές θα επηρεάσουν τη ζωή τους.

Τέλος, οι ομάδες προχώρησαν στην αξιολόγηση της δουλειάς τους με τη βοήθεια του [Φύλλου Αξιολόγησης](#) (που ήταν αναρτημένο στο Wiki).

ΣΤ. ΦΥΛΛΟ/Α ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1^ο Φύλλο Εργασίας

Σίγουρα θα έχετε διαπιστώσει ότι συχνά οι επιλογές που κάνουμε στη ζωή μας καθορίζονται από τις εξελίξεις που συμβαίνουν γύρω μας, η ατομική μας ζωή εξαρτάται από την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά και από το πώς ο καθένας από εμάς την αντιμετωπίζει. Η σχέση αυτή θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό και τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς μας, θα επηρεάσει τη στάση μας απέναντι στον κόσμο.

Πριν προχωρήσουμε, ας κάνουμε μια σύντομη συζήτηση για το θέμα αυτό, να ακουστούν και οι δικές σας απόψεις, τα δικά σας παραδείγματα.

Το θέμα αυτό έχει αποτελέσει το υλικό και για πολλά λογοτεχνικά κείμενα.

Τη σχέση αυτή θα διερευνήσουμε και εμείς στο λογοτεχνικό κείμενο με το οποίο θα ασχοληθούμε το επόμενο χρονικό διάστημα.

Και αφού γνωρίσουμε τους λογοτεχνικούς μας ήρωες και μέρος από τις περιπέτειες που έζησαν στη δίνη των ιστορικών γεγονότων, μπορείτε να προχωρήσετε και να μάθετε και εσείς για τους πιο κοντινούς σας ανθρώπους, την οικογένειά σας, πώς έχει επηρεαστεί η ζωή τους από τα ιστορικά γεγονότα που έζησαν, να αναρωτηθείτε και για τον εαυτό σας πόσο σας επηρεάζει ό,τι συμβαίνει γύρω σας. Μπορείτε σε μια συνέντευξη που θα τους ζητήσετε να τους ρωτήσετε για όλα αυτά.

Ας ξεκινήσουμε σήμερα παρακολουθώντας τη [συνέντευξη](#) που πήραν μαθητές του σχολείου μας για το μάθημα της Τοπικής Ιστορίας από δυο ανθρώπους που έζησαν ως παιδιά τα τελευταία χρόνια της Ιταλοκρατίας στη Ρόδο.

Στο πλαίσιο της ομάδας σας **να συζητήσετε** τι σας εντυπωσίασε περισσότερο και στη συνέχεια, **να καταγράψετε** τις σκέψεις σας σε ένα πολύ σύντομο κείμενο στο τετράδιο. Το κείμενο αυτό ένα μέλος από την ομάδα θα το αναρτήσει στο Wiki στη σελίδα «Έντυπώσεις από τη συνέντευξη».

⚠ ΣΑΣ ΘΥΜΙΖΩ:

Το υλικό σας θα το βρίσκετε πάντα στο Wiki του μαθήματος. Στο Wiki υπάρχει ο φάκελος για κάθε ομάδα, στον οποίο θα αναρτάτε τις εργασίες σας.

Στη σελίδα «Το υλικό μας» θα βρείτε τη συνέντευξη που παρακολουθήσαμε και **το κείμενο** με το οποίο θα ασχοληθούμε, **το οποίο θα πρέπει να διαβάσετε για την επόμενη συνάντησή μας.**

Μπορείτε να δείτε επίσης **τα κριτήρια για την τελική αξιολόγησή σας** στη σελίδα «Φύλλο αξιολόγησης» στο Wiki.

Επιπλέον σας θυμίζω ότι **θετικά στοιχεία** στην αξιολόγησή σας θα είναι:

η ανάγνωση του κειμένου,

η συνέπεια στην παράδοση των εργασιών σας και

η συμμετοχή σας στο Wiki (συνεργασία, σχολιασμός).

2^ο Φύλλο Εργασίας

Το κείμενο με το οποίο θα ασχοληθούμε είναι απόσπασμα από το βιβλίο της Ρέας Γαλανάκη *Ο αιώνας των λαβυρίνθων*, που πραγματεύεται την ιστορία μιας φανταστικής οικογένειας στην Κρήτη. Ξεκινά το 1878 στην οθωμανική Κρήτη και τελειώνει το 1978, λίγο μετά την πτώση της δικτατορίας, καλύπτει δηλαδή έναν αιώνα.

Στα αποσπάσματα που διαβάσατε και θα μελετήσετε συναντάμε τον Αντρέα Παπαουλάκη σε διαφορετικές περιόδους της ζωής του. Η αφήγηση εδώ κινείται:

στη χρονιά 1938 κατά την οποία ο Αντρέας βρίσκεται στο πατρικό του σπίτι **στο Ηράκλειο Κρήτης**, μετά την επιστροφή του από τη Γαλλία, όπου είχε καταφύγει για πολιτικούς λόγους λίγα χρόνια νωρίτερα,

στην περίοδο των αναμνήσεών του από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, τον πόλεμο στη Μικρά Ασία και την επιστροφή του στην Ελλάδα.

Μπορείτε να ξεχωρίσετε τα χωρία του κειμένου για κάθε ένα από αυτά τα επίπεδα χρόνου; Ανοίξτε τη σελίδα «Το κείμενό μας» στο Wiki, ξαναδιαβάστε το κείμενο και χρησιμοποιήστε διαφορετική γραμματοσειρά (ή πλάγια γραφή) για τα χωρία στα οποία βρίσκουμε τον Αντρέα το 1938 στην Κρήτη.

ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ!! Καθώς διαβάζετε, δώστε μεγάλη προσοχή στους **χρονικούς προσδιορισμούς**. Καλό θα ήταν στο ηλεκτρονικό σας κείμενο να τους επισημαίνετε με **χρωματική ένδειξη** και **έντονη** γραφή ή **υπογράμμιση**. Θα είναι ένα νήμα για να προσανατολιστείτε στον λαβύρινθο της αφήγησης.

Η σκέψη μπορεί να κινείται μέσα στον χρόνο χωρίς να ακολουθεί χρονική σειρά. Η σκέψη του Αντρέα γυρίζει σε όσα έζησε στο παρελθόν, γιατί θεωρεί ότι εκεί βρίσκεται η αφετηρία όσων ζει τη στιγμή που τον συναντάμε στην Κρήτη. Για να κατανοήσουμε όμως αυτήν του την άποψη, ας προσπαθήσουμε να βάλουμε τα γεγονότα σε χρονολογική σειρά, όπως διαδέχονται το ένα το άλλο καταγιστικά, και ας αναρωτηθούμε πώς το καθένα προετοίμασε τα επόμενα.

Για να τα παρακολουθήσετε, θα βοηθούσε μια **χρονογραμμή**, στην οποία θα τοποθετήσετε τα γεγονότα της ζωής του Αντρέα –οι δικές του μικροϊστορίες– και τα γεγονότα που αφορούν στην ιστορία της χώρας. Για τα ιστορικά γεγονότα της

περιόδου αυτής μπορείτε να συμβουλευτείτε τα αντίστοιχα κεφάλαια του βιβλίου της [Ιστορίας](#) σας. Πριν ξεκινήσετε να τη δημιουργείτε, σκεφθείτε και τα παρακάτω:

ποιο είναι το χρονικό σημείο της αρχής των αναμνήσεων του Αντρέα, άρα και η αρχή της χρονογραμμής σας;

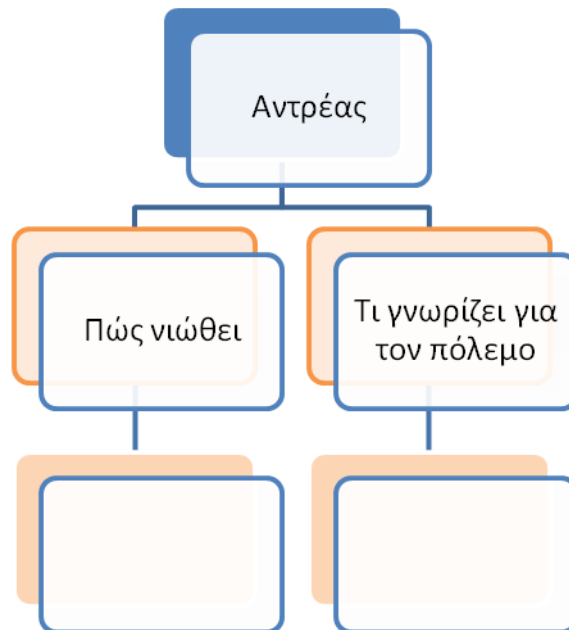
Μέχρι ποιο χρονικό σημείο μαθαίνουμε τις αναμνήσεις του Αντρέα;

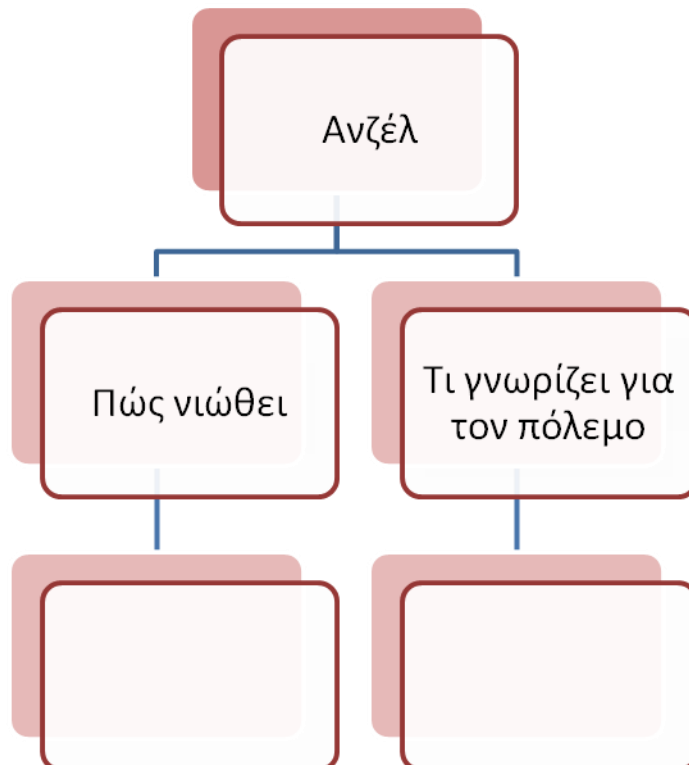
Ποιο χρονικό σημείο θα είναι το τέλος της χρονογραμμής σας;

Στη χρονογραμμή μπορείτε να προσθέτετε εικόνες, βίντεο, σχόλια, αξιοποιώντας τις πληροφορίες και τα στοιχεία που σας δίνει το κείμενο και κάνοντας αναζήτηση με τις κατάλληλες λέξεις κλειδιά. Στο τέλος, θα αναρτήσετε τη χρονογραμμή σας στη σελίδα «Χρονογραμμές» στο Wiki.

3^ο ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο Αντρέας και η γυναίκα του πλοίου, η Ανζέλ, αντιμετωπίζουν τον πόλεμο με εντελώς διαφορετική διάθεση. Ας δούμε πώς και ας προσπαθήσουμε να καταλάβουμε τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους. Βοηθητικά μπορείτε να συμπληρώσετε το παρακάτω σχήμα. Κατά το διάστημα της συνάντησης τους:

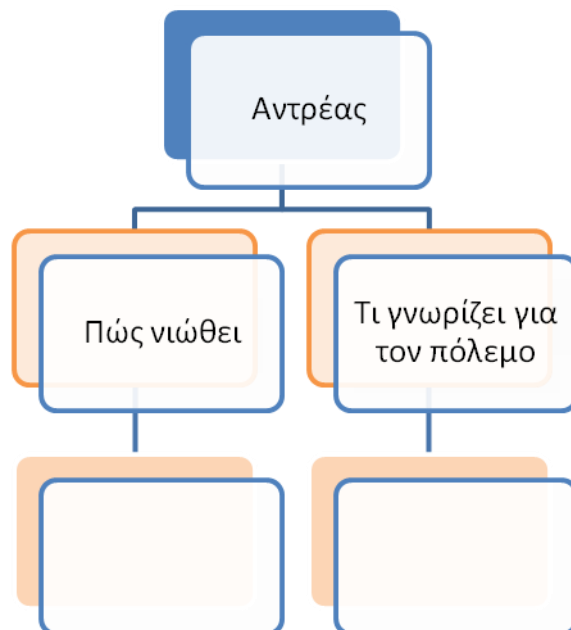

Σκεφθείτε πρώτα **αν** όλα αυτά που μάθατε στην [Ενότητα 36](#) του βιβλίου της Ιστορίας για τη ζωή των Ελλήνων στη Μικρά Ασία –που τα γνώριζε και ο Αντρέας– τον επηρεάζουν και **πόσο**.

Μετά τα πέντε χρόνια που πέρασε ο Αντρέας στη Μικρά Ασία οι αντιλήψεις και τα συναισθήματά του έχουν αλλάξει. Οι εμπειρίες του στάθηκαν καθοριστικές για αυτήν τη μεταστροφή. Θυμηθείτε τα κυριότερα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα που συνέβησαν από το 1919 μέχρι το 1924, χρονιά που γύρισε ο Αντρέας στην Ελλάδα από την Τουρκία και τοποθετήστε τα στη χρονογραμμή που δημιουργήσατε. Οι Ενότητες [37](#), [38](#) και [39](#) της Ιστορίας που διδαχτήκατε θα σας δώσουν το υλικό. Παράλληλα, συμπληρώστε τις καταγραφές σας και για την προσωπική ιστορία του Αντρέα.

Συμπληρώστε τώρα το παρακάτω σχήμα με βάση τα νέα δεδομένα

Ατομική εργασία για το σπίτι

Το απόσπασμα τελειώνει με τον Αντρέα να ξεκινά την πορεία του στο «λαβύρινθο των καινούργιων του ημερών». Σε αυτή τη νέα αρχή που κάνει γνωρίζουμε ότι πολλές από τις προσδοκίες για τις οποίες αγωνίστηκε έχουν διαψευστεί.

Ας τον φανταστούμε μετά από μια περιπλάνησή του στην Αθήνα να κάνει έναν απολογισμό στο **προσωπικό του ημερολόγιο**, στο οποίο στοχάζεται για τις απώλειες και τις ματαιώσεις που γνώρισε το όραμα που είχε για τη ζωή του.

Τις απαντήσεις σας στα παραπάνω ερωτήματα θα τις αναρτήσετε στη σελίδα σας στο Wiki.

Μετά από τη γνωριμία σας με τους ήρωες και τις εμπειρίες που καθόρισαν τη ζωή τους, είναι η σειρά σας να πλησιάσετε τους ανθρώπους του δικού σας περιβάλλοντος, να ακούσετε τις δικές τους αντίστοιχες εμπειρίες.

Απευθυνθείτε σε κάποιον ηλικιωμένο συγγενή σας, ο καθένας σας χωριστά, και πάρτε του μία σύντομη συνέντευξη, όπως είδαμε να κάνουν και οι συμμαθητές σας στην αρχή της εργασίας μας. Πάρτε ιδέες και από τη δική τους συνέντευξη.

Τη συνέντευξη μπορείτε να την καταγράψετε σε οπτικοακουστική μορφή, αλλά οπωσδήποτε στο Wiki θα την αναρτήσετε σε γραπτό κείμενο.

Ζ. ΆΛΛΕΣ ΕΚΔΟΧΕΣ

Το σενάριο θα μπορούσε να επεκταθεί σε όλο το διδακτικό έτος, με τη μορφή ερευνητικής εργασίας, ή ακόμα και στο πλαίσιο της ημιτυπικής εκπαίδευσης, σε μια λέσχη ανάγνωσης, ενταγμένης σε πολιτιστικά προγράμματα, και να συμπεριλάβει και άλλα βιβλία εφηβικής κυρίως λογοτεχνίας, πιο προσιτά στους μαθητές από αυτό της Ρέας Γαλανάκη.

Η. ΚΡΙΤΙΚΗ

Το σενάριο σε γενικές γραμμές άρεσε στους μαθητές, γιατί είχε ποικίλες δραστηριότητες και γιατί στο τέλος άγγιζε τη σημερινή εποχή και τον κόσμο των μαθητών, οι οποίοι έπρεπε να μιλήσουν για τον εαυτό τους και την ιστορία της οικογένειάς τους. Δυσκολίες προέκυψαν, αλλά αντιμετωπίστηκαν με ευελιξία. Η πρώτη συνδέεται με τον χρόνο που ήταν πολύ περιορισμένος, αφού περιμέναμε να διδαχθούν πρώτα τα σχετικά κεφάλαια Ιστορίας και μετά να προχωρήσουμε στην εφαρμογή του σεναρίου, για να μπορούν οι μαθητές να κινηθούν με άνεση στα χρονικά επίπεδα της αφήγησης και να κατανοήσουν τις επιλογές του ήρωα κάτω από το πρίσμα των ιστορικών συνθηκών.

Η άλλη δυσκολία συνδέεται με το γεγονός της απροθυμίας μεγάλης μερίδας των μαθητών να διαβάσουν στο σπίτι μεγάλης έκτασης κείμενα, ή να ασχοληθούν γενικά με άλλες αυξημένων απαιτήσεων εργασίες (πέρα από τις παραδοσιακές μια-δυο γραπτές εργασίες που η διδασκαλία της λογοτεχνίας κατά παράδοση απαιτεί και τους βολεύει). Ωστόσο, η προθυμία κατά την εκπόνηση των εργασιών στο σχολείο, στην τάξη ή στο εργαστήριο ήταν μεγάλη και συγκινητική και δικαίωσε την προσπάθεια.

Τέλος, θα πρέπει να είμαστε πάντα προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσουμε με ευελιξία και ευρηματικότητα τις απρόσμενες τεχνικές δυσκολίες (τη διακοπή του ρεύματος ή του σήματος του δικτύου, τα απηρχαιωμένα εργαστήρια των ελληνικών

σχολείων) οι οποίες σε καμιά περίπτωση δε θα πρέπει να μας αποθαρρύνουν από τη δημιουργική αξιοποίηση των ΤΠΕ σε όλο το φάσμα των φιλολογικών μαθημάτων.

Θ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

—

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ρέα Γαλανάκη, *Ο αιώνας των λαβυρίθων*, 133-138, 139-141, 157-159. Αθήνα: Καστανιώτης, 2002.

1938

Καθώς παραδινότανε στον ύπνο, είχε την αίσθηση ότι το σημείωμα του Σήφη άλλαζε πάλι τον ρυθμό του χρόνου. Είχε την απαιτούμενη ηλικία για να ξέρει ότι μέσα στο σκοτεινό καλειδοσκόπιο του χρόνου πιο συχνές είναι οι αλλαγές, οι ανασυντάξεις, παρά η κανονική ροή. Ότι ώρες ώρες τα πάντα εισδύουν το ένα μέσα στο άλλο κι ανασχηματίζονται σε μιαν απρόσμενη εικόνα, πράγματα το καθένα τους πολύ οικεία και παλιά. Ακόμη και τούτη η νύχτα της Αποκριάς, σκέφτηκε τραβώντας πάνω του, όπως ήταν με τα ρούχα, τα κλινოსκεπάσματα, ξεκίνησε τη διαδρομή της ακριβώς πριν από είκοσι χρόνια.

Από τη στιγμή που η γυναίκα του πλοίου γύρισε να κοιτάξει ποιος ξέσπασε σε γέλια καταστρέφοντας τη μελαγχολία του απόπλου¹⁰. Ο θαλασσινός αέρας βρήκε ευκαιρία να αρπάζει από τα μαλλιά της το καπέλο. Ο Αντρέας Παπαουλάκης όρμησε, το έπιασε καθώς στροβιλιζόταν πάνω στις σανίδες του καταστρώματος, της το επέστρεψε ψελλίζοντας δεύτερη φορά συγγνώμη και δικαιολογίες για τα γέλια του. Δευτερόλεπτα πριν ξαναβάλει η γυναίκα το καπέλο στο κεφάλι της, άναψαν ξαφνικά όλες οι λάμπες στο κατάστρωμα, τα μαλλιά της σπίθισαν στο χρώμα του χαλκού καθώς πλαισιώθηκαν από τον ουρανό, που από τη μια στιγμή στην άλλη ο φωτισμός του πλοίου τον έβαψε κατάμαυρο. Και δευτερόλεπτα κατόπιν, αφού άναψαν οι λάμπες, ο Αντρέας Παπαουλάκης αντιλήφθηκε ότι η γυναίκα δεν είχε καταλάβει λέξη. Δίστασε μια στιγμή, μετά επανέλαβε τα λόγια του στα γαλλικά. Η γυναίκα του απάντησε στην ίδια γλώσσα ότι δεν πειράζει.

Φορούσε αυστηρά μαύρα ρούχα, όχι μόνο το βράδυ που γνωρίστηκαν στο πλοίο, μα και όσες φορές συναντήθηκαν τους επόμενους μήνες στα πάμφωτα μεγάλα ζαχαροπλαστεία της Αθήνας, και

¹⁰ Το φθινόπωρο του 1918 ο Αντρέας επέστρεψε στην Αθήνα από το πατρικό του στο Ηράκλειο της Κρήτης (σημ. της διδάσκουσας).

όσες φορές περπάτησαν κάτω από τις νεραντζιές των κεντρικών λεωφόρων από την πλατεία Ομονοίας μέχρι την πλατεία Συντάγματος, μέχρι το Ζάππειο, ανάμεσα στα καλογουλισμένα αυτοκίνητα με την ανοιχτή οροφή και την παράφωνη κόρνα, στα εύθυμα τραμ, στις κάθε τύπου άμαξες, στους κυρίους με μονόκλ στο μάτι και ρεβέρ στο πανταλόνι, στις ντάμες με τα μικροσκοπικά καπέλα, τα κοντά μαλλιά, τα χυτά ταγέρ ή τα φορέματα χιτώνες που σταματούσαν πάνω απ' τον αστράγαλο. Όσες φορές στάθηκαν να δούνε διάφορες αφίσες, λόγου χάριν για την όπερα «Ο πρωτομάστορας» και για την οπερέτα «Μοντέρνα καμαριέρα», ή για τις θεατρικές παραστάσεις των κυριών Κυβέλης Αδριανού και Μαρίκας Κοτοπούλη. Να δούνε τις αστραφτερές βιτρίνες, με τους σωριασμένους μπροστά στα τζάμια τους ζητιάνους, τους γραφικούς πλέον στην πρωτεύουσα γέροντες φουστανελοφόρους, τους όλο και περισσότερους τραυματίες τόσο και τόσο ανασταμάτητων πολέμων, τους πλανόδιους μικροπωλητές, τους λούστρους, τους γαλατάδες, τους σαλεπιτζήδες, τα παιδιά που πουλούσαν σπίρτα, στραγάλια, γιασεμιά κι εφημερίδες, ή τις κομψές κοκότες των μεγάλων λεωφόρων. Όσο περπατούσαν συζητώντας τα δικά τους, τα ανεξάντλητα δικά τους, ενώ παγίδευε το αυτί τους λέξεις και φράσεις όσων επίσης έκαναν τη βόλτα τους στις δεινροφυτεμένες αρτηρίες της Αθήνας, λέξεις και φράσεις απ' την καθαρεύουσα, τη μαλλιάρη, τις επαρχιακές διαλέκτους, τα οβραϊκά, τ' αρμένικα, τα μακεδονίτικα, τα βλάχικα, τα κρητικά. Η Ελλάδα μόλις είχε διπλασιαστεί, στην Αθήνα σεριάνιζαν οι παλαιοί και οι καινούργιοι Έλληνες που έρχονταν να δουν τη νέα τους πρωτεύουσα. Τα ζεστά απογεύματα καθόντουσαν στα υπαίθρια τραπεζάκια, τον χειμώνα μέσα στα ζαχαροπλαστεία, παραγγέλνανε καφέ, σουμάδα, παγωτό, γρανίτα, ούζο, λικέρ, κονιάκ, τσάι, καρυδόπιτα και κανταΐφι. Γύρω τους κόσμος που παραληρούσε για τον Βενιζέλο ή για τον βασιλιά, ποιον απ' τους δύο είχε διαλέξει ο Θεός, η μοίρα, το πεπρωμένο της φυλής για να δώσει σάρκα και οστά στη Μεγάλη Ιδέα. Και συζητούσε όλο αυτό το πλήθος μεγαλόφωνα για τις ειρηνικές συνθήκες και το τέλος του αιματηρού παγκοσμίου πολέμου, για τον ελληνικό στόλο που, εκείνο το φθινόπωρο ακριβώς μετά το πέρας του πολέμου, συνόδευε τους Αγγλογάλλους στην κατάληψη της Πόλης. Στο άκουσμα του μυθικού ονόματος Κωνσταντινούπολη οι ομιλούντες σώπαιναν, κάρφωναν το βουρκωμένο βλέμμα στο κενό, μπροστά τους έβλεπαν τεράστιο το θωρηκτό «Αβέρωφ» να διασχίζει τη λεωφόρο Πανεπιστημίου παραμερίζοντας τα κλαδιά των φορτωμένων νεραντζόδεντρων, άλλοτε να γεμίζει ως το ταβάνι τη μεγάλη αίθουσα ενός ζαχαροπλαστείου παρασέρνοντας με τα φουγάρα του τα κρύσταλλα των αναμμένων πολυελαίων, η γαλανόλευκη ξεδιπλωνόταν και πλατάγιζε από μυστικών αέρα, η μπουρού του σφύριζε τρεις φορές βραχνά για να αναγγείλει ότι ο ελληνικός στρατός, μετά από τετρακόσια εξήντα τέσσερα χρόνια ακριβώς, μόλις πάτησε το πόδι του στην Πόλη. Και μολονότι έβλεπαν τη σημαία, μολονότι άκουγαν το σφύριγμα της μπουρούς ή τον σαν της βροχής ήχο από τα κρύσταλλα των πολυελαίων, μολονότι έβλεπαν το θωρηκτό να πλέει μπροστά τους, ακόμη δεν μπορούσαν να πιστέψουν το θαύμα που είχε επιφυλάξει στην ταπεινή ζωή τους η ιστορία. Χωρίς να το καλοπιστεύουν, μα και για να μη γρουσουζέψει η αμφιβολία τους τα πρώτα ασταθή βήματα της Μεγάλης Ιδέας, γύριζαν τη συζήτηση στο άλλο κεφάλαιο των ημερών τους, στη Ρωσική επανάσταση, και αράδιαζαν κάθε είδους εικασίες για το άγνωστο τέλος των Ρομανόφ, σχολιάζοντας από διαφορετικές γωνίες τον Κερένσκι, τον

Λένιν και τους μπολσεβίκους του. Σιγά σιγά επέστρεφαν μέσα στα όρια της διπλασιασμένης κατά τα τελευταία χρόνια Ελλάδας, μιλούσαν για τις συγκρούσεις στην Αθήνα εξαιτίας του γλωσσικού, ανησυχούσαν για τον θάνατο του σοβαρού θεάτρου εξαιτίας των πρώτων κινηματογραφικών αιθουσών που είχαν ανοίξει στην πρωτεύουσα. Θέματα που λίγο πολύ απασχόλησαν και τις συζητήσεις του Αντρέα Παπαουλάκη με τη γυναίκα που συνάντησε στο πλοίο, εκτός από τις αμοιβαίες τους εκμυστηρεύσεις.

Όπως, λόγου χάριν, ότι φορούσε μαύρα ρούχα επειδή ο άντρας της, Γάλλος επίσης, είχε σκοτωθεί στο μέτωπο τον προηγούμενο χρόνο. Έτσι τουλάχιστον την πληροφόρησαν στη Μασσαλία, την πόλη όπου είχε γεννηθεί, παντρευτεί και εργαστεί μέχρι πρότινος. Από τα ελάχιστα αλογόκριτα γράμματα που έφτασαν με πλάγιο τρόπο στα χέρια της, ήξερε πως ο άντρας της είχε δεινοπαθήσει από τις κακουχίες, τη λάσπη, την πείνα, την ψείρα, την αρρώστια, τον εφιάλτη των εκατοντάδων χιλιάδων σκοτωμένων, των σακατεμένων, των επιζώντων που πάθαιναν κάθε νύχτα παρακρούσεις στον ακάλυπτο τάφο των χαρακωμάτων. Η ίδια, Γαλλίδα εβραϊκής καταγωγής, είχε δίπλωμα διδασκάλισσας των γαλλικών και δούλευε στη Μασσαλία, μέχρι που έμαθε το θάνατο του άντρα της. Αυτό ήταν η σταγόνα που έκανε την οργή να ξεχειλίσει εναντίον μιας πατρίδας που άφηνε τα τέκνα της να χάνονται, δίχως να μπορεί να συγκρατήσει τη χιονοστιβάδα του θανάτου. Η γυναίκα έφυγε, αφήνοντας στη Μασσαλία την αδελφή της. Δεν είχε άλλον δικό της. Σχεδόν τυχαία κατέληξε στην Αθήνα. Περίμενε σύντομα μια μάλλον θετική απάντηση για την πρόσληψή της σε σχολείο της πρωτεύουσας, παραδίδοντας εν τω μεταξύ ιδιαίτερα μαθήματα.

[...]

[Ο Αντρέας] της εκμυστηρεύθηκε τα σχέδια του. Σε λίγο θα έπαιρνε το πτυχίο του, αλλά δεν σκόπευε ούτε να κατεβεί στην Κρήτη ούτε να διοριστεί άλλου. Ήθελε να μπει στον στρατό και να πολεμήσει υπέρ της Μεγάλης Ιδέας στη Μικρά Ασία, στο πλευρό των βενιζελικών. Τον ενθουσίαζε αυτή η προοπτική που είχε ανοίξει πρόσφατα. Η γυναίκα έσφιξε τα χείλια και απέστρεψε το βλέμμα. Ο Αντρέας δεν το πρόσεξε, έκανε μάλλον ότι δεν το πρόσεξε. Ρούφηξε μια γουλιά κονιάκ αμίλητος. Κυριολεκτικά φλεγόταν από την επιθυμία του να πολεμήσει. Όπως φλεγόταν και από την επιθυμία του για τούτη την πικρή γυναίκα.

Και Μάρτης ήταν πάλι –αναστέναζε δύο δεκαετίες αργότερα στην κρεβατοκάμαρα των γονιών του ο Αντρέας χωρίς να μπορεί να κλείσει μάτι. Στράγγιζε μια μια τις τελευταίες μέρες του ο μήνας, λίγο προτού αναχωρήσει αυτός ως χαμηλόβαθμος αξιωματικός του βαρέως πυροβολικού για τη Σμύρνη. Τότε περίπου το Συμβούλιο της Ειρήνης, ανακατατάσσοντας μετά τον πόλεμο τον χάρτη, παραχώρησε στην Ελλάδα τη Θράκη, εκτός από την περιοχή της Πόλης, και της ανέθεσε επίσης την προσωρινή διοίκηση της Σμύρνης, αντίδωρο εκτός άλλων και για τη θλιβερή συμμετοχή της χώρας στην εκστρατεία εναντίον των Σοβιετικών επαναστατών στην Ουκρανία. Ο Αντρέας ανακοίνωσε ενθουσιασμένος στη γυναίκα που συνάντησε στο πλοίο την κατάταξή του στον ελληνικό στρατό, μολονότι δεν είχε ακόμη περατώσει τις πτυχιακές του εξετάσεις. Βιαζότανε να πάρει μέρος στη δημιουργία της Ελλάδας «των πέντε θαλασσών και των τριών ηπείρων». Της εξήγησε ότι εκείνες τις

ήμερες έφευγε στρατός για τη Θεσσαλονίκη με προορισμό τη φημισμένη Σμύρνη, την παραθαλάσσια κοσμοπόλη της Ιωνίας που αριθμούσε εκατόν πενήντα χιλιάδες κατοίκους ελληνικής καταγωγής, οι πιο πολλοί τους έμποροι ευκατάστατοι, και ακολουθούσαν ογδόντα χιλιάδες Τούρκοι και μετά Αρμένιοι, Εβραίοι, Ευρωπαίοι και Λεβαντίνοι. Μια πόλη σαν τις ευρωπαϊκές, της υπογράμμισε, με χρηματιστήριο, τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες, σχολεία, θέατρα και μεγάλα αρχοντόσπιτα όχι μόνο στη βιτρίνα της ανά τον κόσμο γνωστής με το όνομα Και προκουμαίας της, μα σε όλους σχεδόν τους πλακοστρωμένους με άσπρη πέτρα δρόμους της. Άκουγε πως μέχρι στην άμμο πάνω, δίπλα στο νερό, είχαν χτίσει οι Έλληνες τα δίπατα μεγάλα σπίτια τους, στο προάστιο της Μπελαβίστας, στο Κορδελιό, στη Σκάλα και άλλου.

Η γυναίκα τον διέκοψε για να τον ρωτήσει: «Και σου αρκούν αυτά για να πάς να πολεμήσεις;» Της απάντησε υψώνοντας τον τόνο της φωνής του: «Εμένα μου αρκούν». Σταμάτησαν να περπατούν. Σταμάτησαν και να μιλούν. Το ένα βλέμμα βυθομέτρησε το άλλο, γνωρίζονταν και δεν γνωρίζονταν ο άντρας που έφευγε να πολεμήσει, η γυναίκα που τον αποχαιρετούσε. Το ένα χέρι άρπαξε το άλλο. Πήγαν να φιληθούν, γύρω τους ήταν κόσμος. Περπάτησαν, βρήκαν ένα κοντινό φτηνό ξενοδοχείο. Έσιμζαν στον παράδεισο των παρανόμων.

Την έλεγαν Ανζέλ. Έτσι ισχυρίστηκε η γυναίκα, ή έτσι θέλησε ο Αντρέας το όνομά της, όταν σαν άγγελος ερχόταν στο μυαλό του τα πέντε χρόνια που έμεινε στη Μικρά Ασία. Άπλωνε δυο χέρια, σήκωνε το κορμί, γυμνό από τα μαύρα ρούχα, φως που ερχόταν να τον βρει για να τον προστατέψει –όσο μπορεί να προστατέψει η σκέψη μιας γυναίκας έναν στρατιώτη στη νίκη, ή ακόμη πιο πολύ στην ήττα του. Μα και για έναν επιπλέον λόγο είχε περάσει από δίπλα του σαν άγγελος, σκέφτηκε ο Αντρέας Παπαουλάκης μετά τους πρώτους μήνες στη Μικρά Ασία. Του είχε προαναγγείλει τους λαβυρίνθους του πολέμου με τον υπαινικτικό, τον διαφορούμενο τρόπο των αγγέλων όταν προειδοποιούν τους ανίδεους ανθρώπους. Του υπέδειξε τη φρίκη, που η αντανάκλασή της τρελαίνει έως και τις ασφαλείς στα μετόπισθεν γυναίκες, πόσο μάλλον τους πολεμιστές. Όχι ότι ο ίδιος δεν θα πήγαινε αν ήξερε, αν δεν αρνιότανε μάλλον να παραδεχτεί τι είναι πόλεμος. Οπωσδήποτε θα πήγαινε, γιατί είχε πιστέψει στις μεγάλες λέξεις. Αλλά με άλλη ψυχή.

Ο Αντρέας Παπαουλάκης ένιωσε πάλι την ασφυξία που του έφερναν τα δεινά εκείνης της εκστρατείας. Δεν ήθελε να τα θυμάται. Σηκώθηκε, άνοιξε το παράθυρο. Η λεμονιά της διπλανής αυλής ανέδωσε το επιτάφιο και μαζί γαμήλιο άρωμά της, στα ύψη λάμπαν πεντακάθαρα τα αστέρια, τον τύλιξε η ψύχρα μιας ζάστερης μαρτιάτικης νυχτιάς, είχαν καταλαγιάσει πια και οι γλεντοκόποι των Απόκρεω.

[...]

Βιάστηκε να γυρίσει στην Αθήνα για να πάρει το πτυχίο του. Αναζήτησε την Ανζέλ στο σχολείο όπου επρόκειτο να προσληφθεί. Πληροφορήθηκε ότι είχε εργαστεί εκεί, αλλά μετά τη Μικρασιατική καταστροφή ζητούσε επίμονα να φύγει από την Ελλάδα. Είχε αφήσει τη μόνιμη διεύθυνση της αδερφής της στη Μασσαλία. Ο Αντρέας Παπαουλάκης την αντέγραψε κι έφυγε.

[...]

Σε λίγο περπατούσε πάλι κάτω από τις νεραντζιές μιας κεντρικής λεωφόρου, παρατηρώντας την πρόοδο των αυτοκινήτων, ξαναπιάνοντας λέξεις και φράσεις των περαστικών, αδιάφορος ωστόσο για τους τίτλους των μεσημβρινών εφημερίδων, των λογοκριμένων εδώ κι έναν μήνα από τη δικτατορία του Παγκάλου. Αφότου γύρισε από την αιχμαλωσία του πληροφορήθηκε όλες τις εξελίξεις μαζεμένες: την επανάσταση του θρυλικού Μαύρου Καβαλάρη –συγκινήθηκε καθώς η είδηση του θύμιζε το εικοσιτετράωρο που αμύνθηκε με το σύνταγμα του Πλαστήρα και την αιχμαλωσία του μόλις το άφησε για να βρει τον Σήφη, την εκτέλεση των θεωρηθέντων ως υπαιτίων της καταστροφής, την κατάργηση της βασιλείας, τις κυβερνήσεις που διαδέχονταν η μια την άλλη. Ήθελε καιρό ακόμη για να τα χωνέψει όλα. Για την ώρα επιζητούσε μια απόσταση ασφαλείας από τις εφημερίδες, αλλιώς μπορεί να άνοιγαν όλες οι πληγές του ξαφνικά.

Σαν τα τζιτζίκια του Βασιλικού Κήπου στο Σύνταγμα, που ανοίγανε και κλείνανε όλα μαζί τον δικό τους απολογισμό του αίματος εκείνο το απομεσήμερο, αρχές Ιουλίου. Κάθισε στο συνηθισμένο του τραπέζακι στο πεζοδρόμιο και παρήγγειλε καφέ. Δεν μπορούσε να εξηγήσει για ποιο λόγο δεν είχε γράψει ποτέ στην Ανζέλ, πολύ περισσότερο δεν ήξερε αν έπρεπε τώρα πια να της γράψει στη διεύθυνση της αδερφής της. Το πιθανότερο ήταν να είχε αλλάξει η ζωή της, όπως άλλωστε είχε αλλάξει και η δική του. Το διαπίστωνε κάθε στιγμή: στη μετά τη Μικρασιατική καταστροφή Αθήνα με τους χιλιάδες εξαθλιωμένους πρόσφυγες, στη μετά τον πόλεμο και την αιχμαλωσία ζωή του, κανένα δέντρο πια δεν μεταμορφωνόταν σε σύμβολο από την αχλή του ήλιου που έγερνε, κανένα τριαντάφυλλο δεν τίναζε το δειλινό τα πέταλά του γύρω απ' την Ακρόπολη, σπάνιζαν μέχρι και τα ψίχουλα για τα γκρίζα περιστέρια. Προπαντός δεν πιανόταν η αναπνοή του κόσμου από το δράμα ενός νικηφόρου θωρηκτού που διέσχιζε τις λεωφόρους παραμερίζοντας τα κλαδιά των φορτωμένων νεραντζόδεντρων, που γέμιζε ως επάνω τα μεγάλα ζαχαροπλαστεία παρασέρνοντας με τα φουγάρα του τα κρύσταλλα των πάμφωτων πολυελαίων. Αυτός τουλάχιστον αδυνατούσε να διασταυρωθεί με τέτοια θαύματα. Καθώς προσαρμοζόταν βήμα το βήμα στον λαβύρινθο των καινούργιων του ημερών, διαισθανόταν ότι η Ανζέλ γδυνόταν από τα φτερά του αγγέλου συγκεντρώνοντας τα σύμβολα και τις αλληγορίες που της είχε αποδώσει σε εκείνο που πραγματικά υπήρξε. Ένα πάθος. Που με τον δικό του τρόπο εξακολουθούσε να υπάρχει, μολονότι είχε χαθεί. Όπως τόσα και τόσα άλλα μέσα στην ψυχή του.

Φύλλο αξιολόγησης

Οι συμμαθητές μου στις εργασίες τους:	Πολύ ικανοποιητικά	Σχεδόν ικανοποιητικά	Όχι ικανοποιητικά
Επέλεξαν τα απαραίτητα στοιχεία για τη δημιουργία της χρονογραμμής;			
Αξιοποίησαν τις δυνατότητες των ηλεκτρονικών μέσων που χρησιμοποίησαν;			
Ήταν πειστικοί στο κείμενο που δημιούργησαν (προσωπικό ημερολόγιο); Απέδωσαν το κλίμα και το ύφος της εποχής;			
Τα κείμενα που δημιούργησαν τα χαρακτήριζε η πρωτοτυπία και η φαντασία;			
Σας φάνηκε ότι οι εργασίες ήταν			

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

αποτέλεσμα αμοιβαίας συνεισφοράς όλων των μελών της ομάδας και ανταλλαγής απόψεων;			

- ✓ Να αναφέρετε επίσης ένα στοιχείο από τις εργασίες των συμμαθητών σας που θα υιοθετήσετε και εσείς σε επόμενη εργασία σας.
- ✓ Να αναφέρετε ένα στοιχείο που οπωσδήποτε θα αλλάζατε σε κάποια από τις εργασίες των συμμαθητών σας.